

In Campo Barberano.
romans, sarraïns i feudals
a la Conca de Barberà

Joan Menchon Bes¹

In Campo Barberano. romans, sarraïns i feudals a la Conca de Barberà

Joan Menchón Bes

jjmb@tinet.cat

Resum: es presenta una aproximació al poblament de la Conca de Barberà entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal (s. V-XII) a partir del que coneixem pels documents diplomàtics, la toponímia i les restes arqueològiques. La revisió d'aquestes fonts històriques porten a proposar que aquest territori no era ni de lluny un espai erm i abandonat com s'havia pensat, ans al contrari.

Paraules clau; *Ager tarraconensis*, antiguitat tardana, arqueologia, Camp de Tarragona, *Campo Barberano*, Conca de Barberà, documentació diplomàtica, època islàmica, expansió feudal, Muntanyes de Prades, Siurana, toponímia.

Que el nom no fa la cosa es un tòpic tan cert com fals. Però la veritat és que poc o molt és indicatiu. Per això cercar etimologies als topònims és un exercici entre entretingut i científic que ha generat propostes encertades, plausibles, facècies, hipèrboles i més d'una hipòtesi inversemblant que porta a la hilaritat, l'escepticisme o l'absurd. Això va per aquí. La veritat és que alguna cosa ens expliquen, però Cata-lunya vol dir terra de castells, de *qalats* en àrab? Doncs és versemblant, més que pensar en el llegendari personatge d'Otger Cataló, i els Nou Barons de la Fama posem per cas.

Les fundacions de ciutats, els orígens de països i nacions no poques vegades s'han volgut fonamentar en relats fantasiosos, en voga o en els textos de les Escriptures. És l'herència historiogràfica que podem seguir des del Renaixement fins no fa tant. No oblidem per exemple Hèrcules separant els dos costats de l'Estret de Gibraltar, o Túbal nét de Noè com el colonitzador de la vella Ibèria.

La Conca de Barberà no és pas una excepció. Una comarca confegida a la ponència territorial de 1932, que no solament rescata de l'oblit uns quants pobles de la vegueria de Montblanc sinó que inclou part de la Baixa Segarra i l'Alt Gaià. Ironies de la vida no és la Conca de Montblanc, sinó de Barberà, amb un corònim que arrela els seus orígens a l'edat mitjana i segurament en època més

antiga, en temps dels romans, que es diu aviat. Pensant-ho fredament, la van encertar¹

Del 945 es coneix un diploma prou interessant, per bé que alguns investigadors com passa sempre- pensen que és suspecte o fals. El document explica que el comte Sunyer fill del llegendari Guifré el Pilós va cedir l'església de de Sant Pere d'Ambigats (o Embigats) i les seves terres al monestir de Santa Cecília de Montserrat. Es trobava «*in campo Barberano*». El més interessant és que el text parla d'unes finques que estaven en funcionament, en plena normalitat, amb referències ben quotidianes lluny del que en teoria era un territori desert, de frontera.

Ens parla de les «*terras cultas et ermas*» i una església, cosa que indica que hi ha comunitat cristiana. Un culte antic com el dedicat a sant Pere, i un «*campo Barberano*», és a dir un antropònim que fàcilment ens porta a pensar en la presència del món antic³. Tal vegada estem en un territorium visigot i en un temps d'arrel romana com apunten altres antropònims: *Caius* es vincula amb Gaià (*Gaianus*), *Constantinus* amb Constantí i la *Silva Constantina*, ara Selva del Camp, *Severus* amb *Xibrana* i Siurana, i *Martius* amb Marçà.

A més, el document marca com afrontació una «*strada publica*» i també «*ipso rigario de Barberano*». Una terra de frontera, no ho negarem, però amb una inèrcia prou antiga on hi ha camins que perfectament deuen ser romans, i reguers que ens parlen de vida agrícola ben assentada.

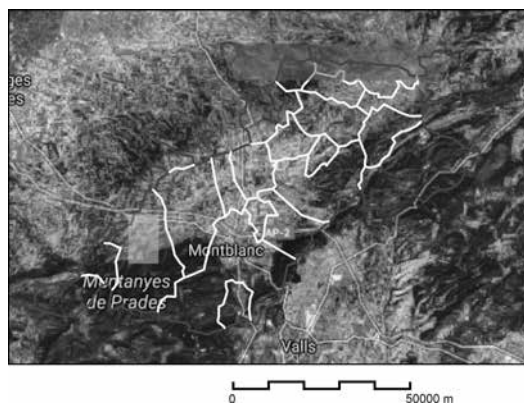
La correlació toponímica del *campo Barberanos* i Barberà de la Conca és una explicació si bé prou lineal és més que plausible, tot i que hi ha qui pensa que aquesta església es correspon a Sant Pere dels Bigats de Vallfogona⁴. O potser aquestes terres fins el riu Corb es denominaven amb aquest corònim?

La ribera del Corb es coneix com la vall d'*Alfez* o *Alphe*. És un nom clarament vinculable al terme *alfoz*. Procedeix d'*al-hawz* és a dir peça de terra treballada al voltant d'un nucli, o d'*al-fahs* que vol dir zona conreada prop d'espais per al pasturatge. Així doncs ens trobem amb un topònim d'arrel islàmica.

El 1033 s'escriu el document de venda del castell de Monclar entre Arnau Odó i Arnau Sendred de Gurb. A les afrontacions es citen els castells o millor dit els seus termes- de Pontils, Santa Perpètua, Barberà, Castellldans, i el territori de Lleida. L'atermenament passa pel «*valle de Alfez usque in termine Sancta Cholumba vel Cheralto et sic conglobat usque ad termine de castrum supradictum Pontils.*» Quan el 1058 es fa donació de Forès es parla d'*Alphedi*.

I el 1072, en una convenença entre Ramon Berenguer I i Alamany d'Hug referent al castell de Santa Perpètua de Gaià, de nou es cita com afrontació⁵ (Figura 1).

Figura 1. Localització de la Vall d'Alphe o del riu Corb (dalt) i del Codoç (baix) a la Conca de Barberà (base IGCC).

Precisament a la vall del Corb Carolina Batet estudia un territori de regadius i molins en època andalusí. Es tracta d'una zona de forta implantació agrícola romana i presència humana a l'antiguitat tardana com precisen un seguit de necròpolis de lloses.

Quant a la toponímia islàmica, la Conca té uns quants testimonis: Anguera, Conesa, Cotz, Bufalla (Vallverd), Llorac, Lilla, Albió, La Cirera (torre), Senan, Montargull, Miravet (l'Espluga de Francolí), l'Almenara, *Alchaceram* a Santa Coloma de Queralt. Afegeixi's Amalguer (Montblanc) i Sarral, l'antic Sarreal⁶.

En aquest cas, si bé el nom s'havia pres com evolució de Ça Reial, es pot explicar per derivar de *riat*, hort, i del qual també ve *Ar-riat*, Sarrià, *Sareyal*, i que en els documents feudals es tradueix com *viridarium*. No deixa de ser una hipòtesi atenedible doncs és un espai fèrtil proper als cursos fluvials de la Salada, Vallverd i Anguera. A més, a la seva carta de poblament (1180) hi ha altres topònims d'origen agarè com la guàrdia del Coscoll, el coll d'Alzmaven, les guàrdies d'Oromir i les Piles.

Fa una colla d'anys, Agustí Altisent va estudiar un seriós conflicte pagès al darrer terç del segle XII, entre els homes del Codoç i el monestir de Poblet. També ha estat investigat per Carolina Batet. Com a la vall del Corb, ens tornem a trobar amb una zona prou romanitzada, ara als termes de l'Espluga de Francolí i Vimbodí. De fet la granja cistercenca que hi van bastir no deixa de ser la successió d'un establiment romà. De nou un rierol genera un espai irrigat prefeudal, també associat a la indústria molinera⁷.

Quan el 1151 Ramon Berenguer IV dona en alou el lloc de Vimbodí, cita la vall del Codoç com a límit «*sic vadit per ipsa parelada que vocant de Escoba et per valde de fonte Codoz.*» A més s'anomena el lloc de les Ermites, on després es funda el monestir de Poblet. Però la qüestió és que el 1172 el rei Alfons lliura Vimbodí a Poblet, per la qual cosa el Codoç passa a ser un dels predis del monestir. Per això hi construeixen una església dedicada a sant Bernat. Ara bé, la cita d'aquest lloc és una interpolació, és a dir, una manipulació documental per fer-se amb els drets de propietat: documents de 1173 i 1176 testifiquen que realment formava part de l'Espluga de Francolí.

Les tensions eclosionen quan la gent de l'Espluga reclama els seus drets i el 1178 agredeixen els monjos i conversos que hi treballaven. De seguit s'obre un llarg litigi que finalitza el 1187. És d'aital envergadura que intervenen no solament el rei Alfons sinó també els bisbes d'Urgell, Barcelona i l'arquebisbe de Tarragona. Fins i tot el papa Alexandre III.

Què hi havia darrere d'aquest conflicte? En primer lloc les tensions pel domini eminent de les terres entre Ramon de Torroja com a cosenyor de l'Espluga i el monestir de Poblet: la partida és guanyada pels monjos. I després es disputen el domini útil on entren en joc els pagesos. Acaben malparats quan el 1187 el bisbe de Barcelona sentència que els homes de l'Espluga s'han de presentar descalços i pagar 200 sous davant l'altar major de Poblet. Ara bé se'ls permet seguir treballant les terres que havien posat en explotació («*ad culturam traxerunt*») a condició d'estar al servei del monestir.

Recordar que l'activitat agropecuària dels cistercencs a la Catalunya Nova precisament va ser organitzar i racionalitzar, sota criteris feudals, els cultius i les pastures. Per això els va cridar Ramon Berenguer IV. A més en el cas de Poblet, servien per tallar l'expansió dels Cervera, una de les famílies nobles amb més força, i evitar així disensions com la que a mitjan segle XI va liderar Mir Geribert al Penedès. En altres paraules, la implantació precisa de Poblet, Santes Creus i Vallbona no és pas un atzar doncs enquadren i reordenen els mitjans de producció i la força de treball d'aquestes terres.

Això també vol dir la gestió de les grans rutes de transhumància. A les Muntanyes de Prades el seu topònim és eloqüent per si mateix.⁸ Afegir que el control de l'aigua és essencial tant per l'agricultura com per la seva capacitat motriu pel funcionament d'un dels grans devengadors de rendes feudals: els molins, alguns d'origen força antic.

Ara bé, quan Ramon Berenguer IV dona Poblet als monjos de Fontfreda el 1150 es reserva quelcom molt important com es veurà

temps després: l'explotació minera, en especial l'argent. De fet és una constant en els primers documents feudals centrats en l'antic districte de Siurana: el control dels meners queda en mans comtals a excepció del cas de Porrera⁹.

Uns orígens ben antics

La implantació del sistema feudal va ser un corró en tots els sentits. Se'ns ha disfressat de reconquesta, de conquesta, de repoblació, de colonització... S'ha revestit com la forja nacional (i no entrem ara en quina, doncs els nacionalismes peninsulars excepte el basc s'han basat en el relat de «reconquesta»). Ara bé l'expansió feudal del què conformà l'actual Catalunya es va assolir més per l'apropiació de territoris que en campanyes d'invasió pura i dura, com serien la presa de Balaguer (1105), Tortosa (1148), Lleida (1149), Siurana i Miravet (1154) per acabar amb el darrer reducte a Escornalbou (1170).

Una expansió que s'ha legitimat documentalment en una llarga i intrincada sèrie de documents, que es solapen, juxtaposen, es contradiuen, es manipulen, fins i tot falsifiquen. I entre altres coses obvien la presència de poblament precedent i per tant detentors de drets. Una negació mal tapada doncs els topònims, els antropònims, les descripcions, les afrontacions ens diuen el contrari. Gent d'aquí i d'allà en un aiguabarreig a la frontera com apunten els documents mossàrabs d'Ager o Aguilaniu a la Noguera i Ribagorça¹⁰. Poc a poc anem tenint estudis territorials, l'anomenada arqueologia extensiva, i de manera més discreta però no menys contundent les restes arqueològiques que van proporcionant les peces del trencaclosques que és la reconstrucció històrica.

La realitat és que l'expansió feudal és la que talla definitivament amb el món antic, el qual és en mudança des del baix imperi. No obviarem ara que la invasió àrabo-amazic, en uns decennis altera i molt el funcionament dels territoris, les relacions fins i tot les maneres de veure el món, creure, viure i morir. Un abans i un després.

La piconadora feudal silencia una societat prèvia, no sabem del tot amb quina part és andalusina, si mossàrab, si hereva dels *hispani* de l'antiguitat tadana. Encara no podem parlar de la seva organització i estructuració, oscil·lant entre els territoris de frontera islàmica i les comunitats d'aldea altmedievals, o amb una jerarquització del poder camí del sistema feudal. La realitat és que tard o aviat seran incapaços de resistir l'empemta comtal, que va des de la força de les armes, al control dels mitjans de producció i les relacions, fins

al domini de les creences i mentalitats, com es palesa per exemple amb el sotmetiment dels llocs d'enterrament, a partir de llavors fixats als cementiris parroquials, també generadors de rendes.

Què sabem de la Conca en temps dels romans? Està clara la seva presència com demostra el seguit de jaciments i troballes arqueològiques, però no tenim encara un coneixement ampli, i encara menys exhaustiu, com el d'altres territoris, cas del Camp de Tarragona. Podem parlar en termes generals de vil·les i assentaments rurals a les valls fluvials dels rius Francolí, Milans, Vallverd i Corb. Segons Carreras es separen entre si entre 1'5 i 2 km i es vinculen a les fonts d'aigua i terres fèrtils. Però arqueològicament excavades, només i de forma parcial, els casos de les Planes d'en Jori (Montblanc), i Clots Martells (Solivella)¹¹.

La Conca en època romana es pot qualificar com un espai de frontissa entre *Tarraco*, *Ilerda* i *Sicarra* (Prats del Rei). Ja fa una colla d'anys Albert Benet suggeria que no fos el *territorium* d'un municipi desconegut, similar al citat de *Sicarra*, però ni es cita als textos clàssics ni hi ha tampoc cap evidència epigràfica. Més aviat hem d'entendre que formaria part de l'*ager tarraconensis*, com indiquen Oriol i Francesc Olesti¹² (Figura 2).

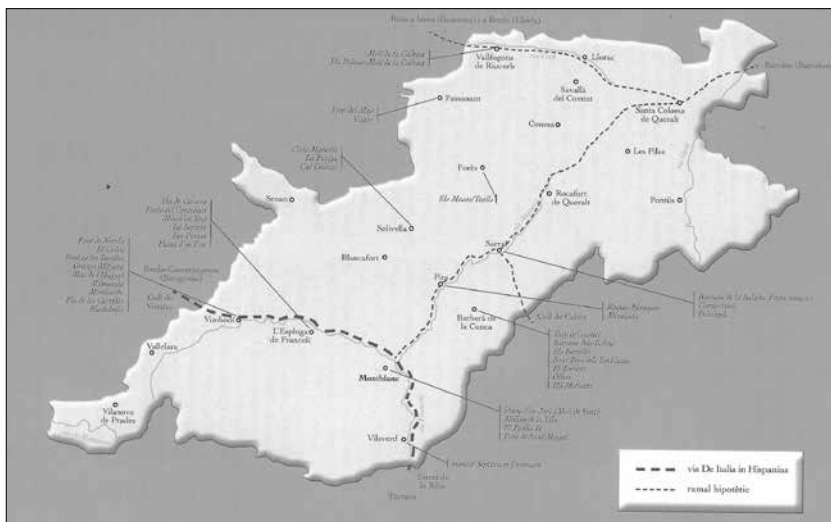

Figura 2: Localizació de les vies romanes i principals assentaments d'època romana a la Conca de Barberà (CARRERAS, A.: «La romanització de la Conca de Barberà.» In CARRERAS, A. (dir.) *Història de la Conca de Barberà*. Valls, 2011, p. 302).

El pas de les vies romanes vertebrava el territori, en especial la ruta de *ab Asturica Augusta Terracone*, eruditament anomenada Via Aurèlia, o l'itinerari interior que passaria pel Coll de l'Illa, el Camp fins el Penedès, és a dir, l'antic camí a Vilafranca. De fet, la fundació de Montblanc on és ara indica la importància del control de la unió d'aquestes dues velles comunicacions, precisament en un gual per salvar el Francolí, com testifica el Pont Vell i el carrer Major de la Vila Ducal. A més, part dels camins medievals de la comarca es corresponen a eixos de centuriació romana¹³.

Les troballes aïllades i els antropònims vinculats a alguns establiments romans apunten a la perduració fins època medieval: la vil·la de Pedrinyà, citada als documents feudals com *Pritignano* (de Pere) o el comentat cas de Barberà. Afegim a la Granja Mitjana, Els Borrells i Riudabella, on fins i tot gaudim d'una inscripció del segle II. Menció a banda es mereix la llarga freqüentació de la Cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí), amb materials que van de la prehistòria fins època medieval, una deu d'aigua amb significat cultural prou reconeguda tal i com manifesta el ric patrimoni parietal recentment descobert¹⁴. Ara bé, la famosa presa de Sarraí més aviat es correspon a la resclosa d'un molí medieval o posterior¹⁵.

Als anys 90 del segle XX es van fer estudis sobre el cadastre romà. Els resultats, certament eixuts, van fer pensar en una organització no ortogonal o *mos arcifinius*. Posteriorment, l'equip de Jordi Bolòs ha pogut diferenciar un seguit de trames de centuriació que es veuen des de la vall de Poblet a Rocafort de Queralt, com també al Tallat i Vilaverd. Tenen una orientació similar a la d'*Ilerda* com també a la de *Tarraco*¹⁶.

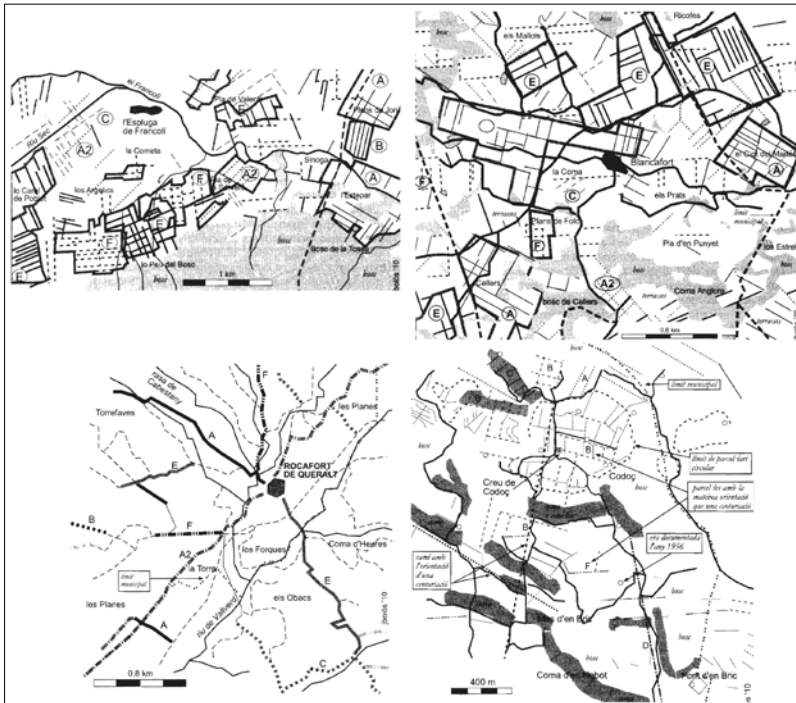
Una primera parcel·lació romana (A) s'ha detectat a Prenafeta, entre l'Espluga de Francolí i Poblet i Blancafort. Es veuen traces de centuriació orientada a l'est de 15 x 15 *actus*, en els camins pròxims a Barberà i la partió amb Prenafeta, a l'oest de l'Anguera, a l'est de Barberà i al nord de Vilaverd. És vinculable amb el cadastre d'*Ilerda*, però també amb el de *Tarraco* III.

Una segona orientació (A2) és a l'est de la comarca i marca una graella de 20 x 15 *actus*, orientada a l'oest. Es detecta a la conca de Poblet, pla d'Anguera, Rocafort, Santa Coloma i espais marginals com l'Argullol lloc on es confon amb una altra trama (C). Una tercera (B) s'orienta 12° a l'est, i novament marca una quadrícula de 15 x 15 *actus*. S'identifica al Codoç, Prenafeta, Lilla i Vallferd on es barreja amb la trama A. La C s'orienta 33° oest i és de 15 x 20 *actus*, entre el Pont de Talavera i Blancafort, on se

situa Pedrinyà, i a la zona d'Ambigats. Quadra amb la centuriació IV de l'*ager tarraconensis*.

La parcel·lació D s'identifica a l'entorn de Riudabella. És similar a la E, i s'orienta 12° est. Significar que coincideix amb el traçat del carrer Major de Montblanc, és a dir la via romana de *Tarraco* a *Ilerda*. També a Prenafeta, entre l'Espluga i Blancafort. Per acabar la trama E, de 15 *actus* i orientada 21° oest. S'identifica a Pira, a la carretera a Solivella, els Quatre Camins, Poblet, Reguer i Vallverd. També a la carretera del coll de Lilla a Valls; i la F, ja dubtosa i de 15 *actus* de costat, orientada nord-sud, que s'observa a Cabra del Camp, Ambigats, l'Espluga i Anguera (Figura 3).

Figura 3. L'estudi del paisatge de la Conca ha descobert un seguit d'elements de l'organització antiga del territori. En primer lloc entre l'Espluga i Poblet, es detecten trames de centuriació (A, A2, B, E, F). En segon lloc, a Blancafort, els camins segueixen les traces de les centuriacions (A, A2, C, E, F). En tercer lloc, els camins que porten a Rocafort, segueixen les traces de centuriacions romanes. Finalment, el terme del Codoç, del qual se'n parlarà més tard, entre l'Espluga i Vimbodí (BOLÒS, J.: «Un paisatge complex dins d'un país molt vell. Els estudis d'història del paisatge per comprendre i valorar el territori.» *Territori, societat i paisatge històric* núm. 5, 2010, p. 105, fig. 7; p. 107, fig. 8, p. 117, fig. 13, p. 135, fig. 21).

Els epigrafistes del món romà saben que Tarraco ofereix, després de Roma, la col·lecció més gran d'inscripcions i fragments de l'orb romana, amb un total de 2384 que es recullen al suplement XIV del *Corpus Inscriptiënium Latinarum* (CIL). Doncs bé, de la Conca de Barberà, només tenim un sol exemplar, no per això menys interessant.

Es tracta d'una peça que procedeix de la granja populetana de Riudabella, on també sabem d'un assentament romà, del qual coneixem una necròpolis. La inscripció és una peça cisellada en pedra calcària, en la qual es llegeix no sense certa dificultat: *Ex · be'ne'fi[ci]o <H>adriani · / ego S[-5-? d]escripsi/ 'va'l[li]s t[r]inas a'qu'as. / Su[nt] ad 'te']rga tra<n>s op<p>os[i]-/[ta cad]uca. Vi'nd'icaber[is]/ pri'va'tas*¹⁷.

Parla d'un benefici de l'emperador Adrià a un personatge del qual no ha arribat el nom. Fa referència a l'ús de tres fonts d'aigua. Es pot relacionar amb l'explotació agrícola de la zona de Vimbodí-Espluga de Francolí mitjançant la privatització de terres públiques, amb un *fundus* que se li permetia aprofitar l'aigua sobrant. L'actuant en nom de l'emperador Adrià té un *praenomen* que comença amb S i es compona de cinc lletres. Això el pot relacionar amb el *Severus* que Oriol i Francesc Olesti vinculen amb el topònim Siurana, segons la proposta etimològica de Coromines¹⁸. No endebades aquestes terres es corresponen amb el límit nord-occidental del territori de *Xibrana*, tal i com marquen els documents que delimiten el seu antic districte¹⁹. De fet el *cognomen Severus* no es estrany a Tarraco, com testifiquen les inscripcions.

Però també hi ha una altra possibilitat que apunten els citats autors: una finca imperial associada a Luci Septimi Sever, el qual va protagonitzar grans confiscacions de terres a Hispània entre els seguidors de Clodi Albí, com el governador de Tàrraco Novi Ruf.

L'esment de tres fonts a la inscripció és fàcil de relacionar amb la importància del posterior aprofitament hidràulic del territori per part dels cistercencs. Recordem la primerenca citació de regadius a Poblet i que als monjos blancs se'ls reconeix com els fills de l'aigua²⁰, o pensem en el comentat conflicte del Codoç. La toponímia també ho indica: les fonts de Nerola i Tarantí es poden relacionar a divinitats de l'aigua, *Nereis* i *Nereus*, o el *cognomen Terentianus* localitzat epigràficament a Tàrraco²¹.

Comentem ara el tema del castell de *Severus* del qual parla la carta XI* de Consenci a Agustí d'Hipona. És un celebrat document estudiat brillantment per Josep Amengual: un veritable *triller* dels

primers decennis del segle V. Explica les conxorxes dels priscil·lianistes cap el 420, un període complicat doncs aquestes terres van ser objecte d'una invasió bàrbara (420-422), realment un cop de força dels aliats germànics en temps de la segona usurpació de Màxim.

Doncs bé, un tal *Severus* tenia un castell. Va ser assaltat pels bàrbars, els quals li van prendre entre altres coses tres còdexs herètics que els van intentar vendre a *Ilerda*, però van anar a mans de bisbe Sagiti. La narració indica que el castell era entre *Tarraco* i *Ilerda*, com magistralment indiquen Oriol i Francesc Olesti: «*Nam cum superiore anno idem Severus æstimans barbaros longius abscessisse post obitum matris castellum in quo consistebat expeteret, dominus noster Iesus Christus omnium secretorum inspector, omnium cassum dispensator, sarcinas eius, ut tantum flagitium proderetur, a barbaris voluis comprehendere. Qui omnis in prædam versis tres codices immanes qui omnia sacrilegiorum genera continebant credentes bonos et ab aliquo forsitam comparandos ad vicinam civitatem cui Hilerda nomen est detulerunt; quos cum exsecrables cognovissent, apud episcopum ipsis civitatis Sagittium reliquerunt (...)*»²².

Tal com diuen Francesc i Oriol Olesti, no es cap frivolitat, ans al contrari, vincular la S de la inscripció de Riudabella amb un *Severus*, el successor del qual podria ser el de la carta de Consenci. Llavors castell i vil·la son propers a Poblet. D'aquí a entendre que pot ser un *territorium* de l'antiguitat tardana que dona pas al districte de *Xibrana*, només hi ha un pas.

Les evidències materials entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal, la traça arqueològica

Comentat ja el que sabem i no sabem de la Conca en època romana fins el segle V, passem ara a parlar de la informació que tenim fins la conquesta feudal, però ara a partir de les troballes arqueològiques.

Comptem per exemple amb una sèrie d'elements de torèutica visigoda, és a dir sivelles i fibules. La més coneguda és la del Tossal de les Venes, prop Rojalons (Figura 4). Sabem d'altres, com les conservades al Museu Comarcal de la Conca de Barberà, procedents de Sant Joan dels Pedrerols i de la vil·la de Pedrinyà, una placa de sivella de la cova de les Bruixes, davant de Rojals, les que datades al segle VI procedeixen de Sarra²³, o la de la Plana d'en Pau, a l'Espluga. Precisament aquí -lloc proper a la granja cistercenca i vil·la de Milmanda i al traçat de la via a Ilerda- es va trobar una moneda islàmica, una punta de rella i una destrat de dos fulls²⁴.

Sans Travé ens diu que als Borrells (Barberà de la Conca) s'ha identificat terrissa romana, islàmica i feudal. Podria ser la vil·la del ja citat *Barberanus*. I no menys suggerent: d'aquí procedeix un fellús de coure datat en el moment de la conquesta àrabo-berber²⁵. Indicar que és una moneda de petit valor que normalment s'ha vinculat als pagaments de tropes durant la conquesta islàmica del 711-717.

Figura 4: sivella visigòtica procedent de la cova de les Bruixes, a Rojals, terme de Montblanc, dipositada al Museu Comarcal de Montblanc i Conca de Barberà.

A Poblet es localitzen algunes peces escultòriques visigòtiques i precistercenques que han dut a pensar l'existència d'un precedent a la fundació del cenobi (Figura 5). Però les excavacions al monestir no han permès palesar una ocupació prèvia a l'establiment medieval, més enllà de la presència de ceràmica romana fora de context. Tot i amb això el tema és força suggerent i el més probable és que fos així. Tinguem en compte que la troballa d'assentaments romans, com vil·les, necròpolis o eremitoris a la implantació de monestirs medievals és una realitat palesada arqueològicament a la resta del país²⁶.

De fet els indicis arqueològics d'època antiga a la zona de Poblet, així com la toponímia dels documents feudals apunten que on ara hi ha el monestir i les terres confrontants, hi havia un assentament romà de certa importància i llarga durada també relacionable amb l'explotació minera de la zona.

Figura 5: capitell precistercenc del monestir de Poblet.

Un seguit de necròpolis, vinculades primer a establiments rurals romans, i després situades en elevacions, apunten a la continuïtat de poblament, tot i que amb canvis importants als patrons d'assentament. Fem-ne un repàs, tot i que sigui breu.

Sabem d'indicis d'enterraments de tègules sense ubicació precisa a Barberà de la Conca, o prop de l'autopista AP-2, al terme de Montblanc. A la Granja Mitjana (Vimbodí) tenim notícia d'un establiment rural que la tradició l'ha vinculat amb la primera comunitat cistercenca de Poblet. D'aquí tenim notícia de la troballa de material arqueològic romà, mosaics i enterraments de caixa de lloses i banyera²⁷.

Però el conjunt amb més informació és Riudabella, d'on procedeix precisament la citada inscripció romana. Allí el 1944 es van poder indentificar tombes de tègules, sarcòfags de pedra que es van

definir com visigots (Figura 6). Ja als anys 90 del segle XX es va excavar un sarcòfag de pedra local, aparegut anys abans en uns treballs agrícoles. Al seu interior es van documentar dos individus joves, home i dona.²⁸

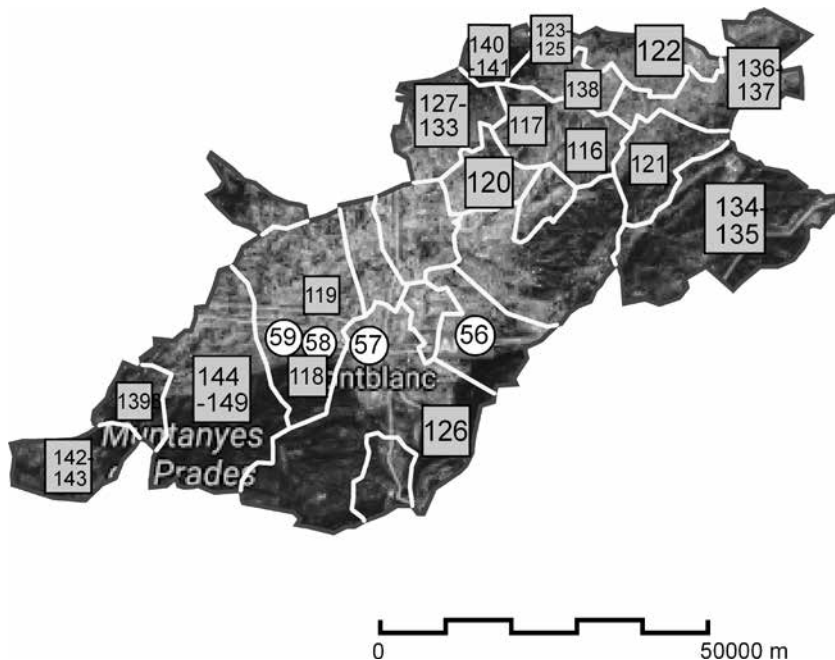
Figura 6: dibuix de les tombes descobertes a Riudabella, publicades a Solidaridad Nacional (SENSE AUTOR: «Importante hallazgo arqueológico cerca de Poblet.» *Solidaridad nacional* 07.05.1944, Arxiu Històric de Barcelona).

El coneixement que tenim sobre el món funerari baix imperial a altres punts del territori permet presentar hipòtesis interpretatives sobre aquests casos a la Conca de Barberà, doncs les notícies que tenim no són precisament generoses. Podríem dir que els enterraments de tègules són datables tant en època alt com baix imperial, i per tant associables a les clàssiques vil·les romanes, o establiments vinculats (*tuguria, casae...*). En el cas de les tombes de lloses, banyera i sarcòfags de pedra, és plausible pensar en establiments ja més tardans, a partir del segle V en què el sistema clàssic de la vil·la ha donat pas a altres formes d'explotació i control del territori, que podríem assimilar a granges, vilatges, aldees, o castells. No oblidem el ja comentat tema del castell de Severus de la carta XI* de Consenci, no seria lluny d'aquests predis. La possibilitat que sigui Riudabella, és un tema a considerar. Són conjunts funeraris que es poden estirar

fins l'època medieval i en alguns indrets de Catalunya donen pas a esglésies rurals²⁹.

També s'identifica una nova pauta sepulcral que ja es documenta al segle V. Ens referim a les zones funeràries en faldars, pendents, llocs alts, propers a rius, etc. Això fa pensar també en noves formes de vida, d'assentament, d'organització del territori. Ja no estem en l'explotació de les planes fèrtils sinó llocs on cal pensar en hàbitat en alçada, des de coves i balmes a establiments temporals fins i tot, a relacionar amb una agricultura menys extensiva, a la ramaderia, a la mineria i la silvicultura, i com no, en espais aparentment més segurs (Figura 7).

En termes generals, ni en un ni en altre cas tenim datacions absolutes, més quan són troballes generalment antigues; no hi ha

Figura 7: mapa de la Conca de Barberà amb indicació de necròpolis associades a assentaments romans tipus vil·la (dins cercle) i aïllades (quadrat). Les primeres es localitzen bàsicament al pla mentre que les segones en alçada. Els números es corresponen al quadre 1, i és la numeració de l'inventari de la tesi doctoral de l'autor (MENCHON, J.: *In loco horroris et vastae solitudine?... op. cit.*; plànol base IGCC).

aixovars ni dipòsits funeraris, com tampoc signes de filiació religiosa encara que la manca de dades sobre decúbits laterals a associar a l'islam, (excepte el cas de Viern a Vilanova de Prades) apunten a un entorn proper al cristianisme o com a mínim a la tradició romana.

A la Conca coneixem una important sèrie de necròpolis d'aquesta època la cronologia de les quals es pot estirar fins l'alta edat mitjana en base al què coneixem a altres llocs del país (Figura 8). Fins i tot podríem dir que és la pauta funerària fins la consolidació de la xarxa parroquial, ja clarament associada al procés d'expansió feudal. Destacar com a conjunts excavats no fa tants anys els del Tossal de les Forques, proper a la font de Nerola i al lloc de Castellfollit, i del qual en parlarem; i el de Masos de Forès o Tuells, amb una clara distribució en un pendent amb una important sèrie de tombes de lloses³⁰ (Taula 1).

Ja hem apuntat la presència de materials arqueològics visigots en coves i balmes: Rojals, Rojalons i Miravet, allí amb evidències funeràries properes. No és un fet casual ni indicatiu de la seva utilització puntual o transitòria. De vegades s'ha volgut explicar com testimoni de conjunts eremítics, com Sant Magí de la Brufaganya, però la causalitat de l'ocupació pot ser perfectament més àmplia, des de llocs alts per al control del territori a hàbitat en alçada associat a l'explotació del bosc, la mineria, agricultura o ramaderia. A la Conca tenim alguns exemples bé que pendents d'estudiar detingudament³¹

---

*Taula 1: (pàgina següent) necròpolis associades a assentaments romans tipus vil·la (dins cercle) i aïllades (quadrat). Els números es corresponen al quadre 1, i és la numeració de l'inventari de la tesi doctoral de l'autor (MENCHON, J.: *In loco horroris et vastae solitudine?*... op. cit.).*

NECRÒPOLIS VINCULADES A ASSENTAMENTS RURALS D'ÈPOCA ROMANA (TIPUS VIL·LA)			
056	BARBERÀ DE LA CONCA	Barberà de la Conca	notícia de la troballa d'enterraments i una vil·la prop del poble
057	MONTBLANC	Kilòmetre 191	possible necròpolis per troballa de <i>tegulae</i>
058	VIMBODÍ I POBLET	Granja Mitjana	enterraments en banyera
059	VIMBODÍ I POBLET	Riudabella I	enterraments de <i>tegulae</i> i de banyera, un sarcòfag
NECRÒPOLIS AÏLLADES			
116	CONESA	Comes, Les	notícia de tombes de lloses
117	CONESA	Saladern	notícia de tombes de lloses
118	ESPLUGA DE FRANCOLÍ, L'	Coll del Sègol	notícia de tombes de lloses
119	ESPLUGA DE FRANCOLÍ, L'	Pedrols, Els / Clots d'En Pedrol	notícia de tombes de lloses
120	FORÈS	Turó del Xano (Tuells)/ Masos de Forès, Els	necròpolis de tombes de lloses
121	PILES, LES	Era del Carraca (Sant Gallard)	dos o tres cistes de lloses
122	LLORAC	La Cirera i Montargull	notícia de sepultures de lloses
123	LLORAC	Devesa d'Albió, La	sepultures de lloses sense determinar nombre
124	LLORAC	Entre Albió i Savella	una tomba de lloses
125	LLORAC	Tossal d'Albió, El	una tomba de lloses
126	MONTBLANC	Lilla	notícia de tombes de lloses
127	PASSANANT I BELLTALL	Coll de Bellestar	sis o set tombes de lloses
128	PASSANANT I BELLTALL	Comestany, El	tres sepultures de lloses
129	PASSANANT I BELLTALL	Fonoll, El	localització i malmetement de tombes de lloses
130	PASSANANT I BELLTALL	Partida del Diumenge (La Sala)	cinc o sis enterraments de cistes
131	PASSANANT I BELLTALL	Partió entre el Fonoll i Vallfogona	diversos enterraments de lloses
132	PASSANANT I BELLTALL	Roques de Dugo	diverses cistes de lloses
133	PASSANANT I BELLTALL	Vilars, Els	diverses cistes de lloses i material arqueològic romà
134	PONTILS	Mas Mari	tres enterraments de lloses
135	PONTILS	Riudeboix	notícia d'enterraments de caixes de lloses
136	SANTA COLOMA DE QUERALT	Creu de Barràs	Diverses sepultures de lloses
137	SANTA COLOMA DE QUERALT	El Gubià, carrer de l'Orfeó Català	7 enterraments de fossa i coberta de lloses, s'han volgut associar al cementiri jueu
138	SAVALLÀ DEL COMTAT	Coll de Sadern o Saladern (Segura)	una tomba de lloses
139	VALLCLARA	Terme de Vallclara	constància de l'existència de sepultures cista medievals
140	VALLFOGONA DE RIUCORB	Molí de la Cadena III	tombes de lloses i enterraments
141	VALLFOGONA DE RIUCORB	Terme de Vallfogona	diverses referències antigues d'enterraments en diversos punts del terme
142	VILANOVA DE PRADES	Nou La /Anové, L'/ Anoué, L'	notícia d'enterraments de caixa de lloses en aquesta partida i altres punts del terme
143	VILANOVA DE PRADES	Riu Viern (Franolí) /	enterraments de lloses, un en decúbit lateral, associable al ritual funerari islàmic
144	VIMBODÍ I POBLET	Codoç, El	notícia d'enterraments de caixes de lloses
145	VIMBODÍ I POBLET	Mas de la Cova	dos tombes de lloses
146	VIMBODÍ I POBLET	Pla de les Carretes del Codoç	enterraments de tombes de lloses
147	VIMBODÍ I POBLET	Planes de Montagudell	notícia d'enterraments de caixes de lloses de pissarra
148	VIMBODÍ I POBLET	Tossal de les Forques / Nerola	enterraments de cista de lloses
149	VIMBODÍ I POBLET	Prop de l'Autopista	notícia de tombes de lloses

Figura 8: enterraments de la necròpolis del coll de Bellestar (Passanant i Belltall).

Dos jaciments arqueològics, un excavat i l'altre a l'espera, poden ser determinants per entendre la continuïtat de poblament fins l'expansió feudal: els Molins de la Vila (Montblanc) i Castellfollit (Vimbodí).

El primer es vincula al lloc de Vilasalva o Duesaigües³², establiment rural amb carta de poblament atorgada a Pere Berenguer de Vilafranca el 1155, encara que hom suposa que és anterior. Després el rei Alfons el mana traslladar al *Munt Blanc*, neixent llavors la vila ducal, l'any 1163³³. Abans de continuar, una observació: la denominació de vila d'un seguit de poblacions medievals ens pot indicar l'existència d'un assentament previ al control feudal. En alguns casos pot ser la continuïtat d'una vil·la romana (com es veu a Vilardida, Alt Camp), i en altres no es pot establir de forma clara, com les *villas Yudaicas* que s'han identificat amb Puigpelat (Alt Camp)³⁴.

L'any 1999 es va efectuar una interessant excavació arqueològica motivada per l'obra de la carretera N-240. Indicar que som a l'aiguabarreig dels rius Francolí i Anguera, lloc on es van instal·lar dos molins feudals i zona amb presència de parcel·lari d'origen romà. També es va identificar un jaciment prehistòric.

La part medieval es conforma per habitatges organitzats a banda i banda d'un carrer, i altres fora d'aquest eix. Es diferencien tres fases a datar entre els segles XII i XIV. Indicar, però, que no es va excavar la totalitat del jaciment. La intensitat de l'ocupació pot haver eliminat l'estratigrafia més antiga, o podria localitzar-se en les finques contigües en el cas de conservar-se (Figura 9).

Estranya la ubicació d'un jaciment en un espai en pendent aparentment sense gaire possibilitats de defensa com seria per exemple la propera Prenafeta, o una mica més enllà Barberà, la Guàrdia dels Prats o Montblanc, tots ells fortificats. Potser més que un assentament de nova planta, que prendria unes precaucions clares a nivell defensiu, ens trobem amb un de molt més antic però amb evolució horitzontal i no pas vertical (a nivell estratigràfic ens referim). De fet els documents feudals més antics apunten a poblament previ fins el Pont de Goi. Tornem a topar-nos amb toponímia andalusí (la Riba, Cotz) o llatina (Capafonts, la Febró) i una xarxa de camins d'arrel romana que comuniquen sense cap mirament els territoris del districte de *Xibrana* amb els límits meridionals del comtats cristians. I com no, podem parlar de terres conreades, illes fluvials i molins aigües avall de l'estret de La Riba.

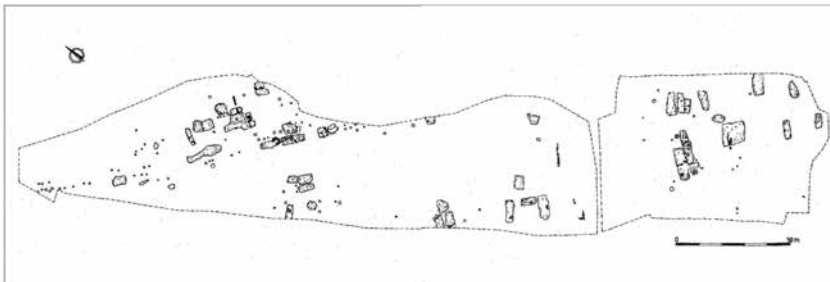

Figura 9. Planta general de l'assentament medieval.

Figura 9: planta general del jaciment de Molins de la Vila, Montblanc (ADSERIAS, I.; TEIXELL, I.; GRIÑÓ, D.: «Intervencions arqueològiques als Molins de la Vila (Montblanc, Conca de Barberà).» op. cit. p. 184-185).

Si Vilasalva o Duesaigües el podem prendre com un assentament dins l'òrbita comtal, el de Castellfollit és dins el districte de Siurana. Proper a Poblet, al peu de la carretera a Prades, i a poca distància de la Font de Nerola i les tombes de lloses del Tossal de les Forques. Es troba al peu de mont dels boscos de Poblet, i barranc amunt, el

Castell del Moro, una torre de formigó de calç encofrat, que evoca la *tabiya* andalusí i l'*opus caementicium* romà, i que cal estudiar si realment és d'origen islàmic o visigoda. Al seu costat una sèrie d'evidències d'ocupació estable en alçada. Indicatiu que protegeix el barranc de l'Argentada, evidència toponímica d'una explotació minera que ja ve almenys d'època romana³⁵.

Al costat de la carretera, ja en zona més plana, una sèrie de construccions que esperen excavació arqueològica. Es fa complicat de definir la seva funció, que pot associar-se a esguard de bestiar, habitatge o producció vinculable a l'explotació minera. Fins i tot Anton Carreras parla d'una possible muralla malmesa pels treballs agrícoles. La ubicació del conjunt és prou interessant, doncs és l'entrada a la vall de Castellfollit, la qual és la comunicació natural cap a Prades, la vall del Brugent, Capafonts i Siurana, amb aigua abundosa, com testifica la font de Nerola, topònim romà, i prop de la Granja Mitjana, on sabem que havia una vil·la romana i una mica més enllà la via de *Tarraco a Ilerda*.

La mineria de les Muntanyes de Prades i Priorat és objecte d'explotació des de temps prehistòrics. Plini el Vell ens parla del «*plumbum nigrum oleastrense*» i els testimonis arqueològics parlen del seu funcionament en època romana. En època medieval, les fonts islàmiques parlen de l'extracció de mineral. Es més, és plausible que un dels actius del districte de *Xibrana* fossin les mines de plata, que amb l'infant Pere al segle XIV seran optimitzades per la seva gestió amb l'arribada d'especialistes de Sardenya³⁶. L'explotació minera en territori islàmic es veu per exemple a les anàlisis metal·logràfiques de l'anomenada Cova G d'Arbolí identifiquen isòtops de plom que o bé procedeixen de metall de Sudàfrica que arribaria en època islàmica dins un context comercial de llarg abast que es documenta en aquella època, o de Sierra Morena³⁷.

La toponímia és indicativa en aquest territori: La Febró ve de fàbrica o farga, els barrancs de l'Argentera i l'Argentada, la Serra Carbonera aplicada tant a les Muntanyes de Prades com Miramar. La coincidència amb espais ramaders (Prades), boscos a explotar, i necròpolis de lloses és un indicatiu més que interessant.

Els estudis radiocarbònics de l'amortització de la Mina Turquesa a Cornudella (Priorat) apunten al seu abandonament entre els segles VII i X. Els pol·lens associats parlen de deforestacions per la ramaderia, el cultiu de cereal i olivera, és a dir, el que també indiquen les anàlisis de columnes sedimentàries en altres indrets de la costa mediterrània, com el cas de La Pineda³⁸.

Castells, torres i esglésies feudals que al final no ho són

Ja ho hem dit, la torre de Castellfollit pot ser una obra andalusina com també de l'antiguitat tardana. El plantejament torna a obrir una via d'aigua en el vaixell interpretatiu de l'alta edat mitjana d'aquestes terres: no és un desert.

La proposta cronològica fa pensar que no tots els castells de la Conca hagin de ser per força feudals. Un cas a reestudiar seria Prenafeta Vell, a la serra de Miramar. Apareix com afrontació el 980 quan es fa donació del castell de Cabra a un tal Ervigí. Dalt el castell roquer, baix el despoblat medieval amb església dedicada a Sant Salvador³⁹. La cosa és que en els darrers decennis castells amb una ubicació topogràfica similar, amb clar domini territorial, s'ha vist que tenen origen a l'antiguitat tardana com part dels sistemes de control territorial dels visigots. Són els casos de Castellvell de Rosanes i Castellví/Castellvell de la Marca. A Prenafeta, hom parla -no sabem del cert si és falsa o té un rerefons de veritat- que s'hi han trobat monedes d'or dels emperadors Arcadi i Honori⁴⁰.

I de la sospita i el possibilisme passem a l'evidència analítica: les datacions radiocarbòniques de la torre de Santa Perpètua del Gaià (Pontils). Ens tornem a topar amb un espai impressionant de toponímia molt antiga, a la conca alta del Gaià. El mateix nom del riu ens evoca *Caius*, Santa Perpètua, Santa Coloma de Queralt són indicadors de comunitats cristianes d'arrel ben antiga.

Tenim una torre ben curiosa de planta triangular sobre una penya en un meandre del riu Gaià, comunicació natural amb el Camp de Tarragona i pas d'una carrerada que va cap al Pirineu.

Hi podem diferenciar dues fases constructives, amb una torre primitiva que després es regruixa i recreix. S'havien datat entre finals del segle X i principis de l'XI, cosa que lligaria amb el relat de la consolidació de la marca del Gaià.

Les coses es compliquen quan s'analitzen les fustes de la torre interior. Indicar que és una interessant obra de morter de calç i pedra, aixecada en tongades (que no encofrat) amb una interessant utilització de bigues de fusta en obertures i com element de lligada estructural. Evoquen l'*opus craticium* de tradició romana que també s'observa en altres construccions entre l'antiguitat tardana i alta edat mitjana, com a Santa Coloma d'Andorra. Els arcs escanyats o ja de ferradura de la torre i la sala a pocs metres fan pensar també en els models constructius visigots, andalusins i preromànics⁴¹.

Doncs bé, les datacions radiocarbòniques ens porten als segles VII-VIII per la primera fase. És a dir, o és una torre visigoda o dels primers temps andalusins. l'exterior folre, en base a paral·lels constructius pot ser califal.

Cal buscar un nou enquadrament conceptual del per què de la seva construcció. A més, també hi ha una sèrie de construccions de morter de calç amb un impressionant arc escanyat per no dir ferradura, apunten a un establiment prou important. La qüestió és que no és la primera vegada que les datacions radiocarbòniques indiquen que torres del tombant de mil·lenni són més antigues, i passen de l'òrbita carolingia o feudal a andalusí, o això sembla: Vallferosa (Segarra), Ardèvol, Lloberola i possiblement Peracamps (Solsonès) per posar els casos més estudiats. L'explicació d'aquests casos centrada en malles de fortificació en un context de frontera entra en crisi, doncs en aquests llocs s'estableix més tard. Cal buscar nous models. Un tema a estudiar és la vinculació de les torres amb línies de comunicació, carrerades, o l'explotació del territori proper⁴² (Figura 10)

Figura 10: torre de Santa Perpètua de Gaià abans dels treballs de consolidació.

Fora del nucli castral i de l'actual poble de Santa Perpètua, hi ha l'església de Santa Susanna, ja documentada el 1012⁴³. Copsa la seva ubicació excèntrica, propera a unes construccions conegudes com Els Monjos o El Convent.

Aquí hi ha un edifici d'una nau, amb capçalera diferenciada, amb una sèrie d'arcs formers a banda i banda, que s'han definit com a romànics. Posteriorment es cobreix amb una volta que es suposa substitueix una de fusta. F. Español va diferenciar tres etapes: finals del segle X, amb un edifici d'una nau i coberta de fusta; a inicis de l'XI, reformes i volta de canó i finalment ampliació al XIV, amb dues capelles i reforma del presbiteri. Ara bé, es plausible pensar que els arcs formers vinculats a la reforma del segle XI siguin realment més antics i ens trobem amb una fase anterior vinculable a una església de tres naus, a datar entre l'antiguitat tardana i alta edat mitjana, és a dir visigoda o preromànica.

L'expansió feudal

No entrarem a relatar el procés de control de la Conca per part dels comtats catalans entre els segles X i XII, però donem algunes pinzellades en relació al què hem estat comentant fins ara. Partim del sotrac historiogràfic de les campanyes d'Al-Mansur que van sacsejar aquests territoris als darrers decennis del segle XI i que acaben amb el seu fill a bd al-Malik b. Abí Amir entre 1003 i 1004. Suposen el cant del cigne del califat i l'increment de la pressió feudal malgrat les asèfies musulmanes com les del 1032 i més endavant els almoràvits (1086-1087, 1101 i 1102). S'han pres com un fre a l'expansió feudal que malgrat tot va controlant el territori amb la implantació de castells i quadres com unitats menors d'enquadrament de població i explotació del territori. Construccions defensives, bàsicament torres circulars al voltant de les quals s'organitzen els espais castrals i d'habitatge, on no manca l'església i el corresponent fossar. El feudalisme controla el món dels vius i els morts, com es veu a Sant Pere de Sabella⁴⁴.

Presa Siurana entre 1153 i 1154 el control del territori és en mans feudals. La butlla d'Anastasi IV enquadra la xarxa parroquial d'aquestes terres sota el control de l'arquebisbe de Tarragona. El llistat fa pensar que no solament ens trobem amb fundacions vinculades a l'expansió feudal, sinó que també enquadra comunitats anteriors, diguem-ne mossàrabs que serien en terra de frontera. El 1155 parròquies fins llavors depenents de la diòcesis de Vic passen al control de la tarraconense.

El Cister i la reorganització de les terres va més enllà dels castells i les quadres i es veu per exemple amb la política de fundació i reubicació de noves poblacions al Camp i a la Conca a partir del regnat d'Alfons I: Vilasalva passa a Montblanc (1163), Vilallonga (1188 i de nou el 1279⁴⁵), la Guàrdia del Llentisclell, ara Constantí i Mas Calbó (1169), així com nuclis que han continuat fins ara com Rocabrúna, ara Picamoixons (1171), Els Garidells (1174), la Poble de Montornès (1259) o Torredembarra (1206). Es promocionen llocs com El Morell, segregació del Codony (1173), es reforcen i reordenen altres com Reus (1183), la Secuita (1182), Nulles i Puigpelat, les *vilas Yudaicas* (1208). L'estratègia de control de les vies de comunicació es veu amb la carta de fundació de Sarral, al mig de la Conca, on es reubica la gent del Saüc (1180) i anys abans la Selva del Camp, la *Villa Constantina* (1164).

El reflex material d'aquests fets el trobem en el territori per exemple amb les noves ordenacions del parcel·lari rural, com es veu a les valls del Codoç i del riu Corb, per donar dos exemples ja estudiats. També el veiem en els nuclis d'hàbitat concentrats, des dels de menors dimensions com les quadres, amb exemples com Sant Pere de Sabella, com de més grans com el cas de Conesa, o poblacions de majors dimensions i naixement policèntric com es veu a l'Espluga de Francolí o Santa Coloma de Queralt, i com no la Vila Ducal, amb el nucli original arrapat al Pla de Santa Bàrbara amb el castell i a la part baixa Santa Maria, i el desenvolupament posterior de la zona del Mercadal i Sant Miquel, tot seguint el traçat de l'antiga via romana, ara carrer Major, fins salvar el gual del Francolí, on després es construirà el Pont Vell⁴. Amb el temps aquestes viles es fortifiquen, especialment durant els temps convulsos de la Guerra dels Dos Peres (1356-1386)⁴⁶.

El nou ordre feudal es palesa amb la construcció de castells i torres que es desenvoluparan al llarg de l'època amb exponents prou significatius com Solivella, Savellà, l'Espluga, Barberà, altres de menors com Passanant, la Sala etc⁴⁷.

La promoció d'esglésies és l'exponent del control per part de l'Església, que es palesa especialment amb els fossars associats, testificats per interessants col·leccions d'esteles medievals i sarcòfags. Els mitjans de producció es veuen controlats pels nous senyors, i es reflecteixen per exemple amb les arquitectures dels casals moliners i els ponts com el de Montblanc⁴⁸.

El Cister té a la Conca un dels màxims exponents de l'arquitectura

monàstica europea, el monestir de Poblet, i mostra la seva organització de l'espai rural amb les granges monàstiques, que es localitzen en no pocs espais on en època romana hi havia vil·les, i amb tota probabilitat van tenir continuïtat a l'antiguitat tardana i època andalusina. Una d'aquestes, Riudabella, pot ser el castell de *Severus* del què ens parla la carta XI* de Consenci a sant Agustí, centre d'un *territorium* o *pagus* visigot que després serà el districte de *Xibrana* i a partir de la conquesta feudal, el marquesat de Siurana i, amb el temps, serà el comtat de Prades.

Notes

- 1.- Aquest article es basa en la tesis doctoral de l'autor, però centrant-se en les terres de la Conca de Barberà. S'ha procurat, per tal d'evitar ser repetitiu, resumir al màxim les notes bibliogràfiques. Per a més informació ens remetem a: MENCHON, J.: «De l'ager *Tarraconensis* a la marca extrema d'Alandalus. Algunes reflexions entorn al (des)poblament del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat entre l'antiguitat tardana i la conquesta feudal.» In Prevosti, M.; J. LÓPEZ VILAR, J.; Guitart, J. (ed.) *Ager Tarraconensis* 5. *Paisatge, poblament, cultura material i història*. Tarragona, 2013, p. 57-73.

MENCHON, J.: *In loco horroris et vastae solitudine? Necròpolis i poblament entre els segles V i XII a l'ager tarraconensis occidental/Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Universitat de Barcelona, facultat de Geografia i Història, tesis doctoral, 2021 (<https://www.tdx.cat/handle/10803/675058#page=1>).

MENCHON, J.: «Entre visigots i feudals. El Camp de Tarragona, la Conca de Barberà i el Priorat abans de la Conquesta feudal (segles VIII-XII).» *Miscel·lània del CERE (Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre)*, núm. 32, 2022, p. 281-298. També publicat a *La Portadora* núm. 5 (en premsa).

MENCHON, J.: «De Tàrraco i l'ager *tarraconensis* occidental a Tarragona i el Camp entre els segles V i XII. Cap a un nou relat històric. VI Seminari internacional d'arqueologia medieval i moderna. De l'antiguitat tardana a l'edat mitjana. un període de grans canvis. Rodis núm. 7, p. 136-150.

- 2.- BENET, A.: «La donació de Sant Pere d'Ambigats, primer document sobre Barberà.» *Aplecs de treballs* núm. 3, 1981, p. 133-153.
- 3.- SANS TRAVÉ, J. M.: «La comanda del Temple de Vallfogona de Riucorb. Primera part: la creació i formació del patrimoni (segles XII i XIII).» *Quaderns d'història tarraconense* núm. 2, 1980, p. 7-54.
- 4.- BATET, C.: *L'aigua conquerida. Hidraulisme feudal en terres de conquesta*. Bellaterra-València, 2006, p. 131-143.
- 5.- A tall informatiu:

BALANÀ, P.: «Vestigis de la dominació islàmica a la Conca de Barberà, I: la toponímia del municipi de Llorac.» *Aplecs de treballs* núm. 11, 1993, p. 203-219.

- PLAZA, C.: «Els topònims de la Conca de Barberà a l'*Onomasticon Cataloniae*.» *Actes del XXXIII col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Montblanc, 21 i 22 d'octubre de 2006)*. Montblanc, 2012, p. 11-26.
- 6.- ALTISENT, A.: «Un poble de la Catalunya Nova als segles XI i XII: L'Espluga de Francolí.» *Anuario de estudios medievales* núm. 2, 1966, p. 131-216; PUIGFERRAT, C.; ADELL, J. A.: «Sant Bernat del Codoç.» *Catalunya romànica*. Barcelona, vol. XXVII, 1995, p. 454.
- 7.- ALTISENT, A.: *Història de Poblet*. Poblet, 1974, p. 64-6, 124-125.
- 8.- A la donació de 1171, Alfons I es reserva les mines d'argent, plom, estany i ferro. Però canvia de parer el 1180. Cfr. TRENCHS, J.: «El Montsant y sus monasterios: colección diplomática (1164-1212).» *Anales de la Universidad de Alicante* núm. 2, 1983, p. 207-231, docs. 3, 7.
- 9.- BENET, A.: «Els mossàrabs a Catalunya. El cas de la vall d'Àger.» *Catalunya romànica*. Barcelona, vol. XVII, 1994, p. 29-31.
- 10.- ADSESIAS, M.; MUÑOZ, J. A.; SARDÀ, M.: «El jaciment arqueològic dels Clots Martells (Solivella).» *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs* núm. 2, 1984, p. 58-60.
ADSESIAS, M.; MORER, J.; RIGO, A.: «la vil·la dels Plans d'en Jori (Montblanc).» In Carreras, A. (dir.) *Història de la Conca de Barberà*. Valls, 2011, p. 270-276.
CARRERAS, A.: «La romanització de la Conca de Barberà.» In CARRERAS, A. (dir.) *Història de la Conca de Barberà*. Valls, 2011, vol. 1, p. 260-313.
- 11.- BENET, A.: «La Conca de Barberà, terme municipal romà?.» *Miscel·lània d'estudis solivellencs* núm. 2, 1984, p. 61-66.
OLESTI VILA, O.; OLESTI PRATS, F.: «L'ager Tarraconensis i les Muntanyes de Prades. Un espai colonial mal conegut.» In PREVOSTI, M.; LÓPEZ VILAR, J.; GUITART, J. (ed.) *Ager Tarraconensis 5: Paisatge, poblament, cultura material i història: Actes del simposi Internacional*. Tarragona, 2013, p. 45-56.
- 12.- BOLÒS, J.: «Un paisatge complex dins d'un país molt vell. Els estudis d'història del paisatge per comprendre i valorar el territori.» *Territori, societat i paisatge històric* núm. 5, 2010, p. 83-147.
BOLÒS, J.: «Arqueologia del paisatge de la Catalunya medieval.» *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* núm. XXV, 2014, p. 101-170.
- 13.- GRAELLS, R.; BALSERA, R.; SARDÀ, S.: «La Protohistòria: petjades del món ibèric.» In CARRERAS, A. (dir.) *Història de la Conca de Barberà*. Valls, 2011, p. 216-246.
- 14.- SARDÀ, M.; BELTRÁN DE HEREDIA, J.: «Presa del Barranc de la Salada, Sarraí.» *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana, antiguitat tardana. campanyes 1982-89*. Barcelona, 2003, p. 131.
- 15.- BOLÒS, J. 2010: «Un paisatge complex dins d'un país molt vell...» *op. cit.* http://www.catpaisatge.net/pahiscat/cat/resultats_cp.php 06.04.2020.
- 16.- CIL II2 suppl. 14: ABASCAL, J. M.; HAENSCH, R.; MAYER, M.; STYLOW, A.

- I; VELAZA, J.; GIMENO, H.; SCHMIDT, M.: *Corpus Inscriptionum Latinarum* II 2 suppl 14, 1891-2384. Berlin 2016, núm. 2299; IRAT= GOROSTIDI, D.: *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes (IRAT)*. Tarragona, 2010, núm. 53. Lectura oferta de D. Gorostidi.
- 17.- *Onomasticon Cataloniae* vol. VII; COROMINES, J. *Onomasticon Cataloniae: els noms al personatge de totes les terres de llengua Catalana*. Barcelona, 1997, vol. VII, SAL-VE, p. 142.
- 18.- GORT, E.: *El comtat de Prades i la baronia d'Entença en els temps medievals*. Barcelona, 2023, p. 25-32.
- 19.- CASA, C. de la; DOMÉNECH, M. MENCHON, J.: «Los hijos del agua. Anotaciones sobre la hidráulica Cisterciense». *Monjes y Monasterios. El Císter en el medioevo de Castilla y León*, Soria, 1998, p. 43-46.
- 20.- OLESTI VILA, O.; OLESTI PRATS, F.: *Op. cit.* p. 52.
- 21.- «Perquè l'any passat pensant Sever que els bàrbars ja s'havien fet lluny, després de la mort de sa mare, s'encaminà al castell de la seva residència; però nostre senyor Jesucrist, coneixedor de tots els secrets i distribuïdor de tots els incidents, per tal que aquella ignominia quedàs manifesta, volgué que el seu bagatge fos pillat pels bàrbars, els qual, havent-ho saquejat per complet, s'emportaren cap a la veïna ciutat anomenada Lleida, tres espantosos còdexs que contenien tota casta de sacrilegis; però que ells pensaven que eren bons i que algú per ventura els compraria. Havent-se adonat que eren execrables, els consignaren al bisbe d'aquella ciutat.» AMENGUAL, J.: «Carta de Consenci a Sant Agustí sobre alguns afers priscil·lianistes de la Tarraconense.» *Del romà al romànic. Història, art i cultura a la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona, 1999, p. 46-50.
- 22.- CARRERAS, A.: «A propòsit del poblament de la Conca de Barberà abans del domini comtal (segles V-X).» *Aplecs de treballs* núm. 24, 2006, p. 41-72.
- 23.- ESPELT, J.; POBLET, C.: «Una sivella visigòtica del segle VIIè.» *Aplecs de treballs* núm. 1, 1978, p. 25-32.
 MASSÓ, J.; CAPDEVILA, R.: «Sobre una placa de sivella visigòtica trobada a Rojals.» *Aplecs de treballs* núm. 17, 1999, p. 5-8.
 MENCHON, J.: «Bronzes visigòtics del Museu Comarcal de la Conca de Barberà.» *Del romà al romànic. Història, art i cultura a la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona, 1999, p. 316.
 VIDAL RULL, R.: «El conjunt visigòtic de la Plana d'en Pau (l'Espluga de Francolí).» *Aplecs de treballs* núm. 17, 2000, p. 5-8.
- 24.- GONZALO, X.; MARTÍ, R.: «El poblament altmedieval del territori de Tarragona: campanyes de prospecció arqueològica a l'Alt Camp i la Conca de Barberà (2012-2013). Primers resultats.» *V Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya. Barcelona 22-25 de maig de 2014*. Barcelona, ACRAM, vol. II, 2015, p. 721-729.
 SANS TRAVÉ, J. M.: «Els precedents antics de la prehistòria a la fi del món

- antic.» *Catalunya romànica*. Barcelona, vol. XXI, 1995, p. 429-431.
- 25.- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ MELGAR, A.: «De arqueologia populetana. A propòsit del suposat visigotisme d'algunes peces del monestir de Poblet.» *Aplecs de treballs* núm. 13, 1995, p. 93-103.
- VIVES I MIRET, J.; GIBERT, G.: «Restes precistercenques a Poblet.» *Analecta monserratensia X*. «Misellània Homenatge a Anselm M. Albareda» vol. II. 1964, p. 191-202.
- 26.- MENCHON, J.: «Necròpolis de l'antiguitat tardana i alta edat mitjana a les comarques del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat.» In MOLIST, N., RIPOLL, G. (ed.) *Arqueologia funerària al nord-est peninsular. Ss. VI-XII. Problemes de cronologia. Barcelona 18 de novembre de 2009*. Barcelona, 2012, vol. 1 p. 125-154.
- 27.- SÁNCHEZ, E.; GUERRERO, LL. A.; SOLÉ, J.: *Memòria sobre la intervenció arqueològica al sarcòfag de la vil·la romana de Riudabella. Vimbodí, Conca de Barberà. 29 d'agost de 1993*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia, Generalitat de Catalunya, 1993 (inèdita).
- SENSE AUTOR: «Importante hallazgo arqueológico cerca de Poblet.» *Solidaridad nacional* 07.05.1944.
- 28.- Casos de Santa Tecla la Gravosa i Vilardida, amb ocupació ininterrompuda des d'època romana republicana fins l'actualitat. Cfr.
- MESTRES, J. S.; GARCIA, J.; AGUILERA, A.: «Datació d'un enterrament humà a Santa Tecla-La Gravosa (Santa Margarida i els Monjos, Alt Penedès).» *10 jornades d'estudis penedesencs*. Vilafranca del Penedès, «Miscel·lània penedesenca» vol. XXVI, 2001, p. 43-68.
- CUBO, A.; MORERA, J.; PIZA, T.: «El jaciment de Vilardida: de l'hàbitat de l'ibèric final a la vil·la romana tardoantiga. Primeres valoracions dels darrers treballs arqueològics.» *Tribuna d'arqueologia 2019-2020*. Barcelona, 2022, p. 155-176.
- 29.- A més de la nostra tesi doctoral, ja citada, vid. MENCHON, J.: «Necròpolis de l'antiguitat tardana i alta edat mitjana ...» *op. cit.*
- 30.- MENCHON, J.: «De l'ager *Tarraconensis* a la marca extrema...» *op. cit.*
- MENCHON, J.: «Cuevas, abrigos y minería entre época romana y la conquista feudal en el *ager tarraconensis* occidental.» *Sautuola XVII-XVIII*. Santander, Homenaje a Ramon Bohigas Roldán, 2023, p. 91-108.
- 31.- ADSERIAS, M.; TEIXELL, I.: «El jaciment arqueològic dels Molins de la Vila de Montblanc.» *El foradot. Revista bimestral de Montblanc* núm. 36, maig-juny 2008, p. 5-7.
- 32.- ADSERIAS, I.; TEIXELL, I.; GRIÑÓ, D.: «Intervencions arqueològiques als Molins de la Vila (Montblanc, Conca de Barberà).» *Tribuna d'arqueologia 1999-2000*. Barcelona, 2003, p. 179-192.
- PARÍS BOU, Ll.: «Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'alt Francolí (Conca de Barberà).» *VIII Assemblea intercomarcal d'estudiosos, Montblanc 1966*. Montblanc, 1966, p. 35-39.
- 33.- MENCHON, J.; SERRANO, M.: «Tarraco 'civitas iudeorum.' (I) Una

- aproximación desde la documentación y la arqueología». *Boletín de Arqueología Medieval*, 19, 2021, p. 25-51.
- SERRANO, M.; MENCHON, J.: «Tarraco 'civitas iudeorum.' (II) Una aproximación arqueológica y documental a la presencia judía en Tarragona (II): la joyería en la edad media hasta su desmantelamiento en 1492". *Boletín de Arqueología Medieval*, 20, 2022, p. 29-96.
- 34.- ADSESIAS, M.; MUÑOZ, J. A.; SARDÀ, M.: «Enterraments medievals en el Tossal de les Forques (Vimbodí, Conca de Barberà).» *Aplecs de treballs* núm. 9, 1989, p. 135-149.
- CARRERAS, A.: «La torre de guaita de Castellfolit (Serra de Prades).» *Butlletí arqueològic* època V, núm. 3, 1981, p. 65-99.
- CARRERAS, A.: «A propòsit del poblament de la Conca de Barberà...» *op. cit.*
- 35.- CABESTANY, J. F.: «Les mines d'argent de les Muntanyes de Prades.» *Butlletí arqueològic* època V, núm. 2, 1980, p. 129-131.
- MENCHON, J.: «Cuevas, abrigos y minería ...» *op. cit.*
- 36.- MONJO, M.; MONTERO, I.; RAFEL, N.: «Nuevos datos arqueológicos sobre el poblamiento altomedieval del Priorat (Tarragona).» *Arqueologia y territorio medieval* núm. 27, 2020, p. 221-233.
- 37.- RIERA MORA, S.; MIRAS, Y.; GIRALT, S.; SERVERA, G.: «Evolució del paisatge vegetal al Camp de Tarragona: estudi pol·línic de la seqüència sedimentològica procedent de la Sèquia Major (La Pineda, Vila-seca).» In PREVOSTI, M.; GUITART (ed.) *Ager Tarraconensis I. Aspectes històrics i marc natural*, Tarragona, 2010, p. 163-173.
- 38.- CABESTANY, J. F.: «Prenafeta Vell, Montblanc.» *Les excavacions arqueològiques a Catalunya els darrers anys*. Barcelona, 1982, p. 389-390.
- 39.- DURAN, F.: «Notulari arqueològic. 1. El castell de Prenafeta.» *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* núm. 320, setembre 1921, p. 228-230.
- Folch, Ch.; Gibert Rebull, J.; Gonzalo, X.; Martí, R.; Martínez, M.: «La fortificació antiga i medieval de Castellví de la Marca (Barcelona), primeres dades arqueològiques. Treballs d'arqueologia núm. 22, 2018, p. 83-105.
- 40.- ADELL, J. A.; MENCHON, J.: «Les fortificacions de la frontera meridional dels comtats catalans o les fortificacions de la marca superior d'Al Andalus.» *Lambard* núm. XVII, 2004-2005, p. 65-85.
- 41.- ESTEVE, J.; MENCHON, J. (coord.): Vallferosa. Una torre singular en una frontera de temps antics. Cervera, 2020.
- MENCHON, J. (coord.): *El castell de Solivella. Entre el gòtic i el renaixement a la Catalunya Nova*. Tarragona, 2014, p. 19-27.
- MENCHON, J.: «Dos torres y un relato histórico en revisión: Santa Perpetua de Gaià (Tarragona) y Vallferosa (Lérida).» *Treballs d'arqueologia* núm. 22, 2018, p. 107-134.
- 42.- ESPAÑOL, F.: *L'arquitectura religiosa romànica a la Conca de Barberà i Segarra tarragonina*. Montblanc, 1991, p. 291-306.
- 43.- MENCHON, J.: *Arqueologia funerària medieval a la Conca de Barberà. Estat actual*. Montblanc, 1996.

- 44.- FONT RIUS, J. M.: *Cartas de población y franquicias de Cataluña*. Barcelona-Madrid, 1969-1983, *passim*.
- BONET DONATO, M.: «La Conca de Barberà i Montblanc a la cruïlla del segle XX». *Butlletí Arqueologic*, Tarragona. V època núm. 28, 2006, p. 333-370.
- 45.- ADSERIAS, M.; MENCHON, J.; MESTRES, D.: «La vila de Montblanc. Aproximació a la seva evolució urbana (segles XII-XV).» *III Congrés d'Arqueologia medieval i Moderna a Catalunya. Sabadell del 18 al 21 de maig de 2006*. Barcelona, 2007, vol. II, p. 337-342.
- MENCHON, J.: «De Vilasalva a Montblanc. La formació d'una vila medieval a la Catalunya Nova.» In ESPAÑOL, F.; VALERO, J. (ed.) *D'art i d'argent. Montblanc als segles del gòtic*. Barcelona, 2024, p. 11-32.
- 46.- MENCHON, J.: «Les muralles del Camp i la regió de Tarragona.» *L'art gòtic a Catalunya*. Arquitectura III «Dels palaus a les masies». Barcelona, 2003, p. 142-144.
- 47.- FUGUET, J.: *L'arquitectura dels templers a Catalunya*. Barcelona, 1995.
- FUGUET, J.; PLAZA, C.; HOFBAUEROVÁ, V.: *Els Queralt a Santa Coloma*. *Arquitectura, art i vida*, Santa Coloma de Queralt, 2010.
- MENCHON, J. (coord.): *El castell de Solivella... op. cit.*
- MAZAIRA, L.; MIRÓ ALAIX, M. T.; ROVIRA, C.; SUBIAS, E.: «Cuatro castillos de las comarcas de Tarragona: estudio comparativo.» *Arqueología Medieval Española. II Congreso*. Madrid, AEAM, vol. III, 1990, p. 207-216.
- MENCHON, J.; MESAS, I.; ORTEGA, G.: «Aportacions al coneixement de l'Espluga de Francolí en època medieval. treballs arqueològics al Capuig (2011).» *Aplecs de treballs* núm. 33, 2015, p. 43-63.
- 48.- BLAY, J.; ANTON, S.: *El patrimoni de molins de la demarcació de Tarragona. Anàlisi i estratègies d'intervenció*. Tarragona, 2001.

Rebuda: agost de 2024

Valoració: Dr. Antoni Carreras Casanovas (URV)

Acceptació: novembre de 2024